

Två konstnärers sätt att i ord och bild presentera sig själva i sengotikens Norden

Jan Svanberg

Title The Self-representation in Image and Word of two Late Gothic Artists in Scandinavia

Abstract This article describes the way in which two of Sweden's most prominent artists (around 1500) manifested themselves in both image and word. Albertus Pictor (Albert the Painter) moved from Germany to Sweden in 1465 and lived and worked there for the rest of his life. In 1473 marriage to the widow of a painter enabled him to settle in Stockholm and he lived in the Swedish capital until his death in 1509. We know that he left his signature in nine churches in the provinces around Stockholm and in some of them his signature is still preserved. In the church of Lid his signature is written above his self-portrait. He left another self-portrait in Härkeberga church and close to his kneeling figure here a young man stands by a painted altar, probably his apprentice. – Adam van Dören came to Sweden together with other German stonemasons in 1487 to complete Linköping Cathedral. From 1500 up to 1532 he worked in Denmark, mainly in the province of Scania. He has left two self-portraits in Lund Cathedral. Under a vault in the north transept his head is looking towards the head of his wife. And on the base of a column in the nave he has portrayed himself as a donkey collapsing under too heavy a burden. Here the inscription says: Anyone who takes on more on than he can carry must be a donkey 1527.

Keywords Albertus Pictor, Adam van Dören, Artist's Self-portrait, Scandinavian Mediaeval Art, Mediaeval Stone Mason, Mediaeval Painter

Author Prof. emer. University of Oslo, University of Stockholm

Email jan.viktor.svanberg@tele2.se

ICONOGRAPHISK POST

NORDISK TIDSKRIFT FÖR BILDTOLKNING  NORDIC REVIEW OF ICONOGRAPHY

NR 3, 2015, PP. 33–47. ISSN 2323-5586

Hur en grupp konstnärer i Norden har presenterat sig själva var ämnet för mitt bidrag vid det andra ikonografiska symposiet, det som hölls i Julita 1970 och publicerades två år senare i skriften från detta symposium under titeln ”Stenmästarbilder i Nordens

romanska konst”. Vad jag kunde redovisa där var inalles åtta (8) bilder av nordiska stenmästare, spridda i Jylland, Skåne och Västergötland.¹ Jag kunde där också nämna, att ”Från romansk tid i Norden känner man över 50 otvetydiga signeringar av

minst 40 olika stenmästare, spridda huvudsakligen inom Danmark och de syd- och mellansvenska landskapen och några i Norge.² Under 1200-talets andra hälft börjar vi få bevarade signeringar av målare såsom den av mästare Sigmunder, som målat det väl bevarade trätaket i Dädesjö kyrka i södra Småland. Under sengotiken på 1400-talet blir målarnas signeringar allt fler och i början av 1500-talet har slutligen också en tillverkare i Hälsingland av många målade helgonskulpturer och altarskåp efterlämnat sin signatur på sex av dem, nämligen Haken Gulleon.

Här skall det handla om två på var sitt område i sengotikens Norden ledande konstnärer, nämligen målaren Albertus pictor och stenmästaren Adam van Düren, båda i unga år invandrade från Tyskland till Sverige. Exakt var i Tyskland de skolats är i bägge fallen okänt. Båda har hela sin kända verksamhet inom Norden. Bägge har efterlämnat fler signeringar och självporträtt än någon annan i Norden känd medeltida konstnär. Därför är det särskilt tacksamt, att inför detta material ställa frågan: Hur har de presenterat sig själva i ord och bild?

Albertus pictor

Albertus pictor är den äldre av de två. Det har ganska nyligen kunnat klarläggas genom läsning av två av hans signeringar, att han kom från Immenhausen.³ I Tyskland finns flera orter med namnet Immenhausen, av vilka den mest betydande är en liten stad med medeltida anor, inte långt från Kassel i Hessen i mellersta Tyskland. Allt

tyder på att han fått sin utbildning i hemlandet, fast det inte gått att fastställa var i Tyskland han fått den. Så vitt vi vet, är det första dokument han dyker upp i Arboga stads tänkebok, det vill säga rådhusprotokollet. Där har det den 11 februari 1465 noterats att man gav "Albrikt målare burskap".⁴ För att vid denna tid få burskap, alltså att bli upptagen som borgare i en stad, måste en hantverkare vara utlärdd mästare, och det hade han alltså sannolikt blivit i sitt hemland. Hur Albert kom till Sverige, vet vi inte. Han kan ha lockats hit av en hantverkarkollega eller av en svensk frälseman eller prelat på resa genom Tyskland.

Nästa gång Albert omnämns i en bevarad skriftlig källa, är det i Stockholm 1473.⁵ Han har detta år gift sig med Johan målarens änka Anna och låter den 21 augusti enligt en avskrift i Stockholms jordabok (fastighetsregistret) sina styvbarn få ut fädernearvet efter Johan målare. Det innebar att han löste ut dem ur såväl dennes efterlämnade lösöre som ur det stenhus vid Norreport, som Anna medfört i boet. Där bodde han sedan med Anna fram till 1504, då Albert bör ha varit över 60 år och tydligen barnlös och fann tiden mogen för släktingarna att överta fastigheten.

Mellan 1479 och 1508 kan vi följa Albert i tio olika notiser i Stockholms tänkeböcker, där han omväxlande kallas för målare och pärlstickare. I november 1507 företrädde Albert i ett rättsligt ärende av sin hustru Anna, emedan "han på sängen ligger städse". Tre månader senare, dvs. i februari 1508, var ärendet åter uppe i Stock-

holms rådhusrätt och då hade Albert tillfrisknat så att han själv kunde närvara. Det gällde en skuld som Nådendals kloster hade till Albert "för ena tavla till Nådendal kom, som de honom av köpte". Härmed avses ett altarskåp, troligen det ännu i Nådendals kloster bevarade högaltarskåpet. Från 1509, som sannolikt var Alberts sista levnadsår, finns en intressant notis om honom i Helga Lekamens Gilles handlingar. Den 6 juni omtalas där att "Albert målare som lekte i vår begängelsemassa" för detta erhöll 4 solidos. Det betyder att han spelade musik – kanske orgel – vid gilletts stora själamässa, som årligen hölls vid denna tid.

Återstår att nämna vad Stockholms skottebok, dvs. skattelängden har att säga. Från Alberts tid i Stockholm är den blott bevarad från 1501 och framåt. Från och med då har Albert betalat hela 12 öre i skatt årligen. Han är därmed en av de tre under denna tid högst beskattade målarna. Men 1507, då Albert ju låg till sängs, hade hans skatt gått ned till 10 öre. Följande år betalade han ingen skatt – det står streck vid hans namn – och 1509 finns inte ens hans namn med i skotteboken, vilket tyder på att han dött detta år.⁶

Han har efterlämnat fler signeringar än någon annan medeltida konstnär i Norden, nära 10 stycken. Utifrån stiljämförelser har ytterligare ett tjugotal kyrkor kunnat tillskrivas Albert målare och hans verkstad. Hans tidigaste kända arbete är kalkmålningarna i Lids kyrka i Södermanland, av allt att döma utförda i början av 1470-talet. Här har han porträtterat både sig själv och



Fig. 1. Albert målarens självporträtt. Kalkmålning i Lids kyrka i Sörmland. I språkbandet över honom står: "Memento mei Alberti pictoris huius ecclesie" (Kom ihåg mig Albert, denna kyrkas målare). Foto förf.

Albertus Pictor's self-portrait. Wall-painting in the parish church of Lid in the province of Sörmland, Sweden. The Latin inscription over him reads: Remember me Albert, painter of this church.

sin arbetsgivare, kyrkans dåvarande präst, bägge framställda knäböjande i bön. Vem bilden av den knäböjande mannen ganska högt upp på östra delen av långhusets sydvägg föreställde var alltifrån framkackningen av målningarna i Lids kyrka länge okänt (fig. 1) – dvs. ända till dess att Be-



Fig. 2. Albert målades porträtt av kyrkoherden Lars i Lids kyrka. I språkbandet över honom står: "O uirgo Ma(r)ia ora p(ro) me La(u)ren(sius) pleba(nus) huius ecclesie (O jungfru Maria bed för mig Lars, präst i denna kyrka). Foto förf.

Albertus Pictor's portrait of Lawrence the priest in the church of Lid, Sörmland, Sweden.

i Lid och också satt ut hans namn, Lars, invid bilden (fig. 2).

Utifrån detta signerade självporträtt i Lid har denna artikels författare tolkat en liknande bild i Härkeberga kyrka i Uppland som ännu ett – visserligen osignerat – självporträtt. Bilden i fråga finns i denna kyrkas vapenhus, där den sitter i den östra valvkappan intill en bild av Gregorii mässa (fig. 3). Motivet är påven Gregorius som inför en kvinna i sin romerska församling medverkar i ett under. Kvinnan i fråga vägrar att tro på transsubstantiationen, nämligen att brödet och vinet vid prästens bön i nattvarden förvandlas till Kristi blod och lekamen. Då framträder Kristus själv på altaret och blodet sprutar från hans vid korsfästelsen tillfogade sår ned i kalken. På ömse sidor om denna huvudscen, med påven Gregorius och ett par kardinaler framför altaret bevittnande undret, knäböjer en person i franciskansk munkdräkt på vänstra sidan (höger sida inifrån bilden sett) och en person i världslig dräkt på högra sidan (vänster sida inifrån bilden sett). Sistnämnda bild liknar bilden i Lid av den på samma sätt knäböjande och på liknande sätt klädde Albertus Pictor. Också här i Härkeberga finns ett språkband över honom med en i jagform framsagd bön (fig.

rit Wallenberg på 1970-talet kunde tolka den latinska inskriften i språkbandet över målningen av denne knäböjande man med händerna sammanlagda framför sig i bön. I språkbandet står: *Miserere mei Alberti pictoris huius ecclesie*, vilket i ordagrann översättning betyder: "Ha förbarmande över mig Albert, denna kyrkas målare."⁷ Texten är alltså en bön om förbarmande. Bilden under språkbandet visar en elegant ung man som enligt tidens mode bär åtsittande hosor och en om livet åtsittande jacka med ett lågt sittande skärp nedom midjan. På väggen mitt emot, det vill säga på långhusets nordvägg, har Albert avbildat sin uppdragsgivare, den dåvarande prästen



Fig. 3. Gregorii mässa. Kalkmålning i vapenhusets östra valvkappa i Härkeberga kyrka i Uppland. Följd av en kardinal knäböjer påven Gregorius framför altaret, på vilket Kristus visar sig. Till vänster knäböjer en franciskan-broder under nu oläsligt språkband och till höger Albert målare. Ty i språkbandet över honom står: "Deus propius esto mihi peccatore" (Gudt var nådig mot mig syndare). Foto förf.

The mass of Saint Gregor. Wall-painting in the church of Härkeberga in the province of Uppland, Sweden. The kneeling man to the left is a Grey friar and probably the church's priest while the kneeling man to the right is saying "God, have mercy on me a sinner" in Latin, so it must be a self-portrait of the painter.

4), som i översättning från latin lyder: "O Gud, var nådig mot mig syndare." Här finns visserligen inte några namn utsatta, men min tolkning är att vi i de två knäböjande personerna på ömse sidor om Gregorii mässa har motsvarande två personer som i Lid var målade på långhusets nordrespektive sydvägg, alltså prästen respektive målaren. I Härkeberga är den andlige tydligen en franciskan från Enköpings närbelägna gråbrödrakloster. Från vapen-

husets altare liksom från denna bilds målade altare sett befinner sig franciskanbrodern på högra sidan och målaren på den vänstra. På motsvarande sätt är det i Lid: Utifrån dess högaltare sett är prästen målade på högra väggen och målaren på den vänstra. Jämför man de två självporträtten, så är Albert inte lika slank i Härkeberga som i Lid och bältet sitter inte lika långt ner på höften som där och hans snabelskor är inte fullt så spetsiga längre. Här-

kebergas målningar kan på främst stilistiska grunder dateras till 1480-talets mitt och bör alltså vara cirka femton år yngre än hans första kända målningssvit i Lid. Att han efterlämnat sitt andra kända självporträtt just i Härkeberga kan bero på att han var särskilt nöjd med just denna målningssvit, som i vår tid nog är hans mest berömda och besökta verk. Han kan naturligtvis ha målat fler självporträtt i andra kyrkor fast de blivit överkalkade och aldrig kommit fram.

Det finns emellertid ytterligare en person i denna målning i valvet ovanför det forna altaret på vapenhusets östvägg i Härkeberga. Han står från betraktaren sett till höger om det målade altaret, på vilket Kristus visar sig i denna bild av Gregorii mässa, alltså på samma sida som Albert återges knäböjande och alldeles intill denne (fig. 4). Den stående mannen bär en ursprungligen röd men nu svartnad jacka och vita hosor och han håller fram ett tänd ljus över altaret. Han är återgiven i samma skala som övriga personer i bilden. Det faktum att han över huvud taget är med i denna bild utan att höra till vare sig gruppen runt påven framför det målade altaret

Fig. 4. Detalj av föregående bild. Mellan den knäböjande Albert målare och altaret står en man med ett tänd ljus i handen. Han antas här vara Alberts gesäll och främsta medhjälpare i Härkeberga. Foto förf.

Detail of the two men to the right in the previous picture. The man between the kneeling Albert and the altar is assumed here to be his journeyman and main assistant in Härkeberga Church, Uppland, Sweden.

eller franciskanen på andra sidan om det, tyder enligt min mening på att han ändå har en viss betydelse. Att han står på samma sida som målaren och nära denne i bilden tyder enligt min här för första gången framlagda uppfattning på att denne man var Alberts främsta gesäll, då målningarna i Härkeberga utfördes, och därför fått vara med i bilden alldeles intill den knäböjande mästaren.

Albertus pictor har förutom självporträtten i Lid och Härkeberga efterlämnat ett antal signeringar. De finns kvar i fyra kyrkor, nämligen i Lid i kombination med självporträttet som behandlats



Fig. 5. "Albertus pictor" står det på språkbandet intill den av två änglar burna monstransen. Signeringen finns ovanför dörren från koret in till sakristian i Husby-Sjutolfts kyrka i Uppland. Foto förf.

The painter's signature "Albertus Pictor" close to the monstrance carried by two angels is painted above the door to the sacristy in the church of Husby-Sjutolft, Uppland, Sweden.



ovan (fig. 1) samt i kyrkorna i Husby Sjutolft, Härkeberga och Sala landsförsamling. I Husby-Sjutolft har han skrivit "Albertus pictor" med ett ord i vardera raden på ett buktande språkband placerat mycket fint alldeles intill en monstrans buren av två svävande änglar i tympanet ovanför dörren in till kyrkans sakristia (fig. 5). Härifrån bars monstransen innehållande oblaterna fram till högaltaret vid kommunionen, varvid de förvandlades till delar av Kristi lekamen enligt den då rådande katolska tron. I Sala landsförsamlings kyrka har han också signerat med två ord på ett buktande språkband, fastän de här står på samma rad och lyder "albertus ymenhusen" (fig. 6). Denna signering sitter på kapitlet till den sydvästra murpelaren i kyrkans andra travé. Signeringar av Albertus pictor är också kända genom gamla anteckningar i ytterligare fem kyrkor, nämligen i kyrkorna i Sollentuna, Ed och Kumla samt i



Fig. 6. "Albertus Ymenhusen" lyder denna signering upptill på den andra travéns sydvästra pilaster i Sala landsförsamlings kyrka. Numera stavas Alberts hemstad Immenhausen. Foto förf.

The signature "Albertus Ymenhusen" is inscribed on the southwestern pilaster of the second bay in the church of the rural parish of Sala, a parish outside the city of Sala in the province of Västmanland, Sweden. Today the name of Albert's German native town is spelt Immenhausen. Photos figs. 1–6 by the author.

Helga Trefaldighets kyrka i Uppsala och i Kalmar kyrka i Uppland. Utifrån de signerade kyrkorna har målningar i ytterligare ett tjugotal kyrkor tillskrivits Albertus pictor och hans verkstad.

Adam van Düren

Adam van Düren kom med all sannolikhet från staden Düren i Rhenlandet, ett tiotal mil väster om Köln, fastän det även i fråga om honom har varit omöjligt att finna några spår varken i stadens kyrkor eller i arkiven. År 1487 inkallade biskop Henrik Tidemansson till Linköping en stor grupp ”mästare, skulptörer och murare från Köln och övre delarna av Tyskland” (*magistros, sculptores et muratores de Colonia et superioribus partibus Alemannie*) som det står i det brev, där domkapitlet tackar biskopen för hans frikostighet.⁸ Deras uppgift var att färdigställa Linköpings domkyrkas stora, knappt halvfärdiga sengotiska kor, som ett tidigare lag tyska stenhuggare under ledning av mästare Gierlac från Köln hade påbörjat under seklets förra del.

Ingen av de 1487 inkallade stenhuggarna nämns vid namn i bevarade skriftliga källor från Linköping. Men de har alla satt ut sina stenhuggarmärken på de stenar de huggit och så även vår man. Det ser ut som två korslagda liar (fig. 7). Detta stenhuggarmärke återkommer jämte namnet Adam som signering på en 1505 daterad relief i praktgemaket i Glimmingehus (Skåne), som grundlades 1 maj 1499 enligt en inskrift över sin portal.⁹ På reliefen i praktgemaket återges Kristus på korset och Maria och Johannes stående i sorg över sin son respektive mästare under det, bägge på dess högra sida från Kristus sett men på den vänstra från betraktaren sett (fig. 8). På andra sidan om korset, alltså den högra utifrån oss betraktare, knäböjer stiftaren Jens Holgersen Ulfstand, Danmarks riksamiral och Glimmingehus byggherre och intill honom ligger hans favorithund. Det är på den övre ramen kring denna centrala relief, rakt ovanför byggherren, som byggmästaren har satt ut både sitt namn och stenhuggarmärke samt årtalet 1505.



Fig. 7. Adam van Dürens stenhuggarmärke invid ett bladkapital i Linköpings domkyrkas kor. Foto Per Bergström.

Adam van Düren's mason's mark on a capital in the presbytery of Linköping Cathedral, Sweden.

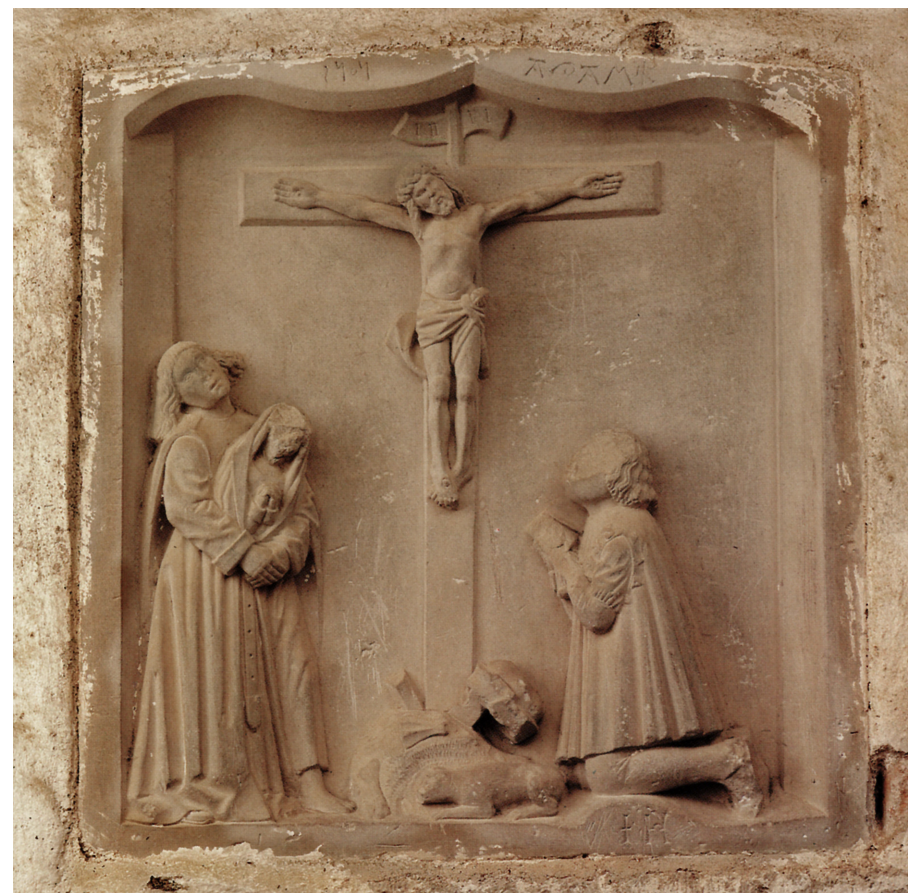


Fig. 8. Relief i Glimmingehus praktgemak, Frustugan. På den korsfästes högra sida står de närmast sörjande, modern Maria och älsklingslärjungen Johannes. På andra sidan knäböjer borgens byggherre Jens Holgersen Ulfstand, vars initialer I H står nedanför hans knä. Han har hängt hatten på en sprint vid korsets fot och hans hund nosar där efter ett ben. På den övre, buktande kanten står årtalet 1505 till vänster och till höger namnet Adam följt av hans stenhuggarmärke. Efter Glimmingehus 500 år, Lund 1999, foto Thorsten Persson.

Relief in the sumptuously decorated room in Glimmingehus, Scania, Sweden. At the centre Christ is hanging on the cross and to the left his mother Mary and his favourite disciple John are standing sorrowfully. To the right the builder and patron of the castle is kneeling and under his knee the letters I H have been carved, i.e. the initials of his name: Jens Holgersen. Above him on the upper curving frame we can see the name of his master builder and sculptor of this relief: "Adam" and his mason's mark and to the left the year 1505.

Medan färdigställandet av den mäktiga borgen i Skåne pågick har mästern Adam arbetat på Själland: För det kungliga slottet i Köpenhamn har han gjort en ståtlig relief av kung Hans tronande, avsedd att pryda ena sidan av en monumental fritrappa på slottet. Nu finns den år 1503 daterade reliefen i det danska Nationalmuseet.¹⁰ För karmeliterklostret i Helsingör gjorde han ett antal valvsköldar, ett par av dem med olika symboler för Kristi lidande, vilka pryder valvet i kapitelsalen där, den efter donatorn uppkallade Laxmandsalen.¹¹ Samma symboler för Kristi lidande i samma arrangemang pryder det sydöstra kor kapellet i Linköpings domkyrka, fast de där är mycket fler än i Helsingör. Ett mindre antal av dem än i Helsingör har han slutligen använt i Lunds domkyrkas norra tvärskepps valv.

Ty Lunds domkyrka blev Adam van Dürens sista och mångåriga arbetsplats, där hans uppgift blev att sätta den gamla romanska domkyrkan i stånd och att modernisera den. Hans första uppgift var att dränera kryptan, som stod "med vatten golvet över". Han löste det genom att anlägga en brunn i kryptans norra del. Den firsidiga brunnen omgav han med fyra stora rektangulära hållar, av vilka de tre som vänder utåt, är försedda med reliefer och förklarande inskrifter på plattyska. Den östra hållen visar en tronande kung, som i sitt språkband säger att "åran går över allting" och en borgare, som håller dyrbara bågare och en penningpung och som i språkbandet svarar kungen: "Nej, säger penningen, där jag finns, där tar (till och med) kärle-

ken slut". Sydhällen visar en munk, som förmanar en äldre kvinna, och bär texten: "Mången ger en annan ett gott råd, fastän han inte följer det själv". På västhällen ser man en jättelik lus bita ett knäande får och här lyder texten: "Den hungriga lusen biter fåret, som är skorvigt som är skorvigt och inte kan klia sig. Däröver må väl de hungriga lössen glädjas." Den fjärde och norra brunnshällen står för nära kryptans nordvägg för att bära en bild och har därför enbart en lång text. Men de tre övriga hållarna med bilder synes tillsammans utgöra en ständssatir riktad mot en äregurig kungamak och penningdyrkande borgare, mot skenheliga munkar och mot ett frälse som suger ut bönderna.¹² På den västra och södra hållen finns konstnärens signering och datering av verket: ADAM VAN DUREN 1513-14.

Mästern Adams nästa stora arbete var att också i kryptan skapa en ståtlig gravtumba över ärkebiskop Birger Gunnarsson. Det torde vid sidan av drottning Margaretas tumbagrav i Roskilde domkyrka vara det ståtligaste gravminnet från hela medeltiden i Norden. Ärkebiskopen är framställd i hög relief och full ornat, vilande på locket i gott och väl naturlig storlek. På sidorna pryds tumban av hans vapensköld med ett lindträd. Denne klockarson från Lindsbergs socken i Halland hade själv komponerat sitt vapen för att hävda sig bland de stolta männen ur det danska högfrälset. Troligen var graven med sin förnäma placering mitt framför kryptans centrala altare färdig redan långt före ärkebiskopens död 1519.¹³

För att motverka det starka sidotryck, som de flera århundraden tidigare slagna valven över Lunds domkyrka utövade mot sidoväggarna, byggde mästern Adam strävpelare. De har senare avlägsnats, då man under Brunius' och Zettervalls genomgripande restaureringar på 1800-talet ville återföra kyrkan till vad som uppfattades som dess ursprungliga romanska ut-

seende. De reliefer och inskrifter som mästern Adam hade prytt sina strävpelare med togs då tillvara och finns nu inne i domkyrkan respektive dess museum. Inne i domkyrkan placerades den så kallade "trehelgonreliefen" som är inmurad på den pelare som står i hörnet mellan långhuset och den södra tvärskeppsarmen. Här avbildas i hög relief tre helgon: Maria i mitten, om-

Fig. 9. Inskrift på basen till en av mästern Adam byggd strävpelare till Lunds domkyrka, numera i kyrkans museum. På skräkanten står först med runor: "Got help" och sedan på fyra stora sköldar de fyra bokstäverna i namnet ADAM, sedan kommer ett litet genitiv-s och så ordet barn på danska. Sedan följer på ny rad på vertikala kanten med små bokstäver mästern Adams tyska favorit ordspråk "Dat anbegin dat heft ein got behagen dat ende dat mot den last dragen" och slutligen följer på en sten fyra rader plattysk text om de 1500 som stupat i slaget vid Lund år 1525. Foto förf.

Inscription on the basis of a buttress built by Adam van Düren on the south side of Lund cathedral but now in its museum: On the coping there is first an inscription in German carved in Scandinavian runes: "Got help" and then four shields bearing the four letters in the name Adam, followed by a genitive s and the Danish word for children. Below we can see his favourite German proverb: "the start is easy but the end must carry the burden". Underneath is a stone with four lines in Low German about the 1500 who died in the battle of Lund in 1525.





Fig. 10. Adam van Dürens självporträtt under valvets nordvästra hörn i det norra tvärskeppet på Lunds domkyrka. Foto Per Bergström.

Adam van Düren's self-portrait under the vault in the north-western corner of the northern transept in Lund Cathedral.

given av Laurentius och Knut, och de har vid sina fötter Lunds ärkestifts respektive kung Hans och hans drottningens vapensköldar.¹⁴

Den långa inskrift om slaget vid Lund, som Adam van Düren placerat nedtill på strävpelaren finns nu att se i domkyrkans museum (fig. 9). På den breda skråkant, som upptill sluttar från pelarbasen in mot den något smalare pelaren, börjar inskriften med mycket större bokstäver än dess fortsättning: "Got help ADAMs börn". Denna inskrift, där de första två orden är skrivna med runor, är två- om inte tretydig: Först och främst är det ju en bön för oss alla Adams barn om Guds hjälp, och allra närmast förstås för de många av dem som förlorat livet eller skadats svårt eller förlorat sina män, bröder eller fäder i slaget vid Lund 1525.¹⁵ Och mera speciellt är det



Fig. 11. Postumt porträtt av Adam van Dürens hustru Birgitta. Det sitter under valvets nordöstra hörn i Lunds domkyrkas norra tvärskepp, riktat så att makarna kan tyckas se mot varandra. Foto Per Bergström.

Posthumous portrait of Adam van Düren's wife Birgitta, who died of the plague in Lund in 1520. It is placed under the same vault as his self-portrait, but in the opposite corner so that they seem to be looking at each other forever.

en bön för Adam van Dürens egna barn, vilka jämte sin mor dött i pesten, som drabbade Lund 1520. Det faktum att namnet ADAM, till skillnad från resten av inskriften, är skrivet med stora bokstäver, vilka dessutom alla fyra står på var sin egen sköld, lyfter ju fram mästarens eget namn på ett frappant sätt.

På 1520-talet arbetade Adam även med att mura valv över det norra tvärskeppet. På valvribborna placerade han sköldar med ett mindre urval av Kristi pinoredskap än det han tidigare använt i sina valv först i Linköpings domkyrka och senare i karmeliterklostrets kapitelsal i Helsingör. I detta tvärskeppsvalvs bägge nordhorn placerade mästern Adam två huvuden i mer än na-

turlig storlek, för att de inte skulle se alltför små ut nedifrån golvet. I tvärskeppets nordöstra hörn sitter ett kvinnohuvud och i det nordvästra hörnet ett manshuvud vända så att de tycks se mot varandra (figs. 10–11). De har motsvarigheter i flera tyska kyrkor, där de tolkats som bilder av byggmästaren och hans hustru. Det är en näraliggande tanke att mannen – som ritade, planerade och i råd och dåd ledde valvbygget – placerade sitt självporträtt under valvet som om han för evigt bar det på sina axlar. Åtskilliga sådana bilder i Tyskland har identifierats som respektive byggnads eller byggnadsdels arkitekt och/eller byggmästare. I en del kyrkor bär sådana

huvuden mössor med uppfällda öronlappar, vilka i verkligheten kunde fällas ned, när dånet vid det pågående bygget blev för intensivt. En sådan mössa med uppfällda öronlappar synes manshuvudet under det norra tvärskeppets valv i Lunds domkyrka bära. Redan Otto Rydbeck, som publicerat den första studien över Adam van Düren identifierade detta huvudpar som bilder av denne och hans hustru Birgitta och till denna tolkning ansluter jag mig.¹⁶ Nu har fler paralleller publicerats i Tyskland än som var kända på Rydbecks tid.¹⁷

Till sist skall uppmärksamheten riktas på Adam van Dürens sista daterade arbete. Det är en märklig relief på basen till den

Fig. 12. En åsna som har störtat under alltför tung last. På åsnans täcke står på danska: "Thenn maa vell en asen vaere som tagher mer paa end han kand baere 1527". Basen till en halvkolonn längst åt väst på mittskeppets norra sida i Lunds domkyrka. Foto förf.

A donkey that has collapsed under too heavy a burden. The Danish inscription below reads in English: "Anyone who takes on more than he can carry, must be a donkey 1527". The base of the westernmost half column on the north side of the nave in Lund Cathedral, Sweden.



halvkolonn, som står längst åt väster på mittskeppets norra sida i Lunds domkyrka och är den första respektive sista man ser på denna sida, när man går in i respektive ut ur domkyrkan. Denna relief på basens ena hörn visar en åsna som stupar under allt för tung last (fig. 12). Inskriften över åsnan är avfattad på danska, som mästern Adam nu för första gången använder i sitt så vitt vi vet sista arbete. Där står: ”Den må väl en åsne vaere som tar mer på än han kan baere”. Det kan inte råda någon tvekan om att detta är ett självporträtt – hans sista. Efter 40 år av arbeten i Norden börjar

Adam van Düren känna sig trött. På basens lodräta del står följande inskrift, också den på danska: ”O Herre Gud vad ende skall det få at vi ey vele vår skröpelighed forstå”. Fem år senare har vi det allra sista spåret av mästern Adam. År 1532 har den danske kungen Fredrik I utfärdat ett pass åt Adam van Düren för ”en rejse til Tyskland og hiid tilbage”. Om han kom tillbaka till Danmark eller om han efter 45 års hårt arbete i Norden stannade i sitt fädernesland, vet vi inte.

Noter

- 1 Svanberg 1972, 16 ff.
- 2 Svanberg 1972, 20.
- 3 Svanberg 2008, 8; Svanberg 2009, 11–16.
- 4 Svanberg 2008, 8; Svanberg 2009, 11.
- 5 Ibidem.
- 6 Svanberg 2008, 10–14; Svanberg 2009, 11–16.
- 7 Wallenberg 1984.
- 8 Romdahl 1932, 142 f.
- 9 Svanberg 1963, 108–124; Glimmingehus 500 år, 1999, 70 ff.
- 10 Rydbeck 1907, 57–74; Rydbeck 1918, 29–35.
- 11 Svanberg 1984, 47; Möller 1966, 514–23.
- 12 Rydbeck 1918, 38 ff.; Svanberg 1976, 19–26.
- 13 Rydbeck 1918, 38, tror att gravstenen var färdig redan 1512.
- 14 Rydbeck 1918, 41, anser att trehelgonreliefen, där kung Hans vapensköld är skulpterad vid en av helgonens fötter, därför bör vara gjord före kungens död 20.2.1513.
- 15 Rydbeck 1918, 62.
- 16 Rydbeck 1918, 61; Svanberg 1976, 137.
- 17 Gerstenberg 1966.

Litteratur

- Gerstenberg, Kurt. *Die deutschen Baumeister-bildnisse des Mittelalters*. Berlin 1966.
- Glimmingehus 500 år. Red. Sten Åke Nilsson under medverkan av Annette Landen. Lund 1999.
- Möller, Elna. ”Karmelitternes kapitelsal”, *Helsingör S. Marie Kirke, Danmarks Kirker, Frederiksborg Amt*, 514–23. København 1966.
- Romdahl, Axel L. *Linköpings domkyrka 1232–1498*. Göteborg 1932.
- Rydbeck, Otto. ”Kung Hans och drottning Kristine. Två bildstenar från Kjöbenhavns slott”, *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1907, 57–74.
- Rydbeck, Otto. *Två märkliga konstnärer*. Stockholm 1918.
- Svanberg, Jan. ”Adam van Dürens skulpturer i Glimmingehus”, *Fornvännen* 2–3 (1963): 108–124.
- Svanberg, Jan. ”Stenmästarbilder i Nordens romanska konst”. *Iconografiska studier framlagda vid det nordiska symposiet för ikonografiskt studium på Julita slott 1970*, red. Sten Karling, 16–42. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar, Antikvariska serien 26. Stockholm 1972.
- Svanberg, Jan. ”Adam van Düren. A German Stone Mason in Scandinavia in the Early Sixteenth Century”, *Hafnia* (1976): 125–139.
- Svanberg, Jan. ”Adam van Dürens brunnskar – en ståndssatir i sten”, *Meddelanden från Arkivet för folkets historia* 1 (1976): 19–26.
- Svanberg, Jan. ”Adam van Dürens valvsköldar i Linköpings domkyrka”, *Iconographisk Post* 2 (1984): 40–50.
- Svanberg, Jan. *En vägvisare till Albert målare kyrkor*. Utg. av Stockholms medeltidsmuseum. Stockholm 2008 (2:a uppl.).
- Svanberg, Jan. ”Albertus Pictor. En biografisk skiss”, *Albertus Pictor. Målare av sin tid*, vol. I, red. Pia Melin, 11–16. Värnamo 2009.
- Berit Wallenberg. ”Första tolkning av språkbanden över Alberts självporträtt i Lid kyrka”, *Strängnäs stifts årsbok 1984*.